

В. П. Казміренко

ПРО ПРИКЛАДНИЙ СТАТУС І КРЕАТИВНІ ФУНКЦІ КОГНІТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ

Когнітивне спілкування висвітлюється під кутом зору розвитку прикладних орієнтацій сучасної психологічної науки, як самостійна сфера, здобутки якої дають змогу розробляти засоби управління, регуляції та мотивації різних напрямів групової діяльності, складних форм когнітивних розвивальних діалогів. Напрацювання когнітивного спілкування розглядаються як ресурс ефективності не тільки в практиці психологічного супроводу навчання і психологічної підготовки фахівців, а й у розробленні цих напрямів діяльності і соціальній практиці в цілому.

Ключові слова: когнітивне спілкування, соціотехнічні об'єкти, психологія управління інтелектуальною діяльністю.

Когнитивное общение освещается с точки зрения развития прикладных ориентаций современной психологической науки, как самостоятельная сфера, достижения которой дают возможность разрабатывать средства управления, регуляции и мотивации различных направлений групповой деятельности не только в практике психологического сопровождения обучения и психологической подготовки специалистов, но и в разработке этих направлений деятельности и социальной практике в целом.

Ключевые слова: когнитивное общение, социотехнические объекты, психология управления интеллектуальной деятельностью.

Cognitive communication is treated from the point of view of the development of applied tendencies in contemporary psychology. It is considered as an independent sphere. Its achievements make it possible to develop means of management, regulation and motivation of different kinds of group activities not only in the sphere of education and expert trainings but also in the development of these directions in social practice in general.

Key words: cognitive communication, socio-technical objects, psychology of intellectual activity management.

Проблема. Важливе місце в управлінні творчими процесами, особливо коли йдеться про створення технологій організації колективних форм спільної діяльності різних груп, колективів, команд тощо, посідає

когнітивне спілкування. У зв'язку із цим важливо уточнити зміст поняття “когнітивне спілкування” в креативному і творчому процесі.

Розширення змістового діапазону поняття когнітивного спілкування потребує розгляду його поліфункціональності. Це своєю чергою окреслює завдання більш точного визначення сфер прояву (функціонування) когнітивного спілкування як у психологічному інтелектуальному аспекті, так і в аспекті соціокультурних функцій. Спілкування як психологічна діяльність забезпечує творчу різнобічність, а разом **унікальність креативних рішень**, які можуть набувати розвитку саме в груповій діяльності. Тож наш дослідницький інтерес спрямовано на дослідження зв'язку спілкування та інтелектуальних функцій комунікації з феноменологією групового творчого процесу, адже групова творчість формується завдяки розвитку простору *скупних тезаурусів* учасників спільної діяльності.

Важливу роль відіграють ці процеси в навчанні – побудові тренінгових та ігротехнічних процедур, а також у зв'язку з потребою з'ясування місця і ролі *когнітивного спілкування* власне в *креативному процесі*. Конструюючи роботу творчих груп, організовуючи творчий пошук, більшість дослідників стикається із завданням “*процедурної*” побудови і методичного оснащення цього процесу.

Мета статті: визначення місця і ролі когнітивного спілкування в прикладному знанні; уточнення прикладної ролі когнітивного спілкування та концептуальний розгляд низки питань, пов'язаних з визначенням функції когнітивного спілкування.

Розглядаючи спілкування як інструментальний засіб організації соціокультурного простору, структуризації соціального часу, актуалізації подій і їх причинних зв'язків, можна виділити ряд соціально-функціональних сфер, у яких мовленнєво-розумова діяльність знаходить своє особливе – узагальнене – творче вираження у вигляді **когнітивного спілкування**. Інтерес становлять чотири найбільш важливі, на наш погляд, сфери.

1. Соціальна організація як функція, що визначає впорядковану життєдіяльність людей, вимагає постійного узагальнення індивідуального і суспільного досвіду в різних сферах соціальної практики. Особливе значення це має для узагальнення досвіду в різних видах діяльності й конструювання засобів його трансляції і трансформації в часі і просторі. Уся різноманітність *функцій спілкування* обумовлює **прийняття, розвиток і просування цього досвіду в соціокультурній спадкоємності** та забезпечує доступність розуміння його цінностей для кожного подальшого покоління. Саме у спілкуванні закладаються всі аспекти ставлення до цього попереднього соціально творчого етапу

як історичної цінності. Власне, когнітивне спілкування дає змогу здійснювати формування понять Істини, Краси, Добра, Користі, за П. Сорокіним, як засобів соціального виміру і параметрів цінностей образу минулого соціокультурного досвіду поколінь.

2. Когнітивне спілкування виконує функцію *стимулювання* соціокультурної діяльності та управління процесами (регулювання) *соціальних досягнень*. Відбувається це у формі мотиваційного підкріплення соціально значимих цілей та активізації креативних засобів їх досягнень. У межах цієї функції відбувається: побудова засобів мотиваційної згоди в індивідуальній і груповій діяльності; побудова значимих для соціуму систем полімотивації й усіма визнаних ціннісних пріоритетів; створення програм керованого контролю, побудова перспективних соціальних проєктів досягнень тощо. У всіх цих процесах важливу роль відіграє когнітивне спілкування як ефективний механізм підтримки й активізації потреби креативного евристичного творення цінностей соціальних досягнень. Однак це вже тема наступної статті.

Зразком організації такої процедури може служити запропонована модель “Процедурних засад у роботі з груповою креативністю в когнітивному спілкуванні” (рис. 1).

3. У межах соціокультурного регулювання діяльності когнітивне спілкування функціонально забезпечує процес *виконавчої* соціально-групової ініціативи і діяльності. Завдяки цій функції групи та окремі виконавці отримують інформаційні й інтелектуальні засоби для реалізації своїх рівневих і комплексно інтегрованих програм досягнень. Когнітивне спілкування в цій функції стає активною формою креативного пошуку і цілепокладання, забезпечуючи безперервність *виконавчого процесу як досягнення необхідного результату і реалізації поставленої мети в реалізації актуальних потреб*.

4. Когнітивне спілкування як складноорганізована розумова функція забезпечує можливість розроблення масштабних засобів інтелектуального і фізичного екологічного захисту. Як показує історія, *потреба в розробленні такого захисту в ситуаціях і під час важких, екстремальних подій існує завжди з часів “уселенських потопів” і легендарних проєктів порятунку і протистояння цим загрозам з боку середовища*. Сьогодні за наявності техногенних чинників такі розробки запрограмовані самим життям і проводяться із залученням значних соціальних та інтелектуальноємких людських ресурсів для забезпечення фізичної підтримки життєдіяльності, передбачення і *прогнозування наслідків* небезпек і катастроф.

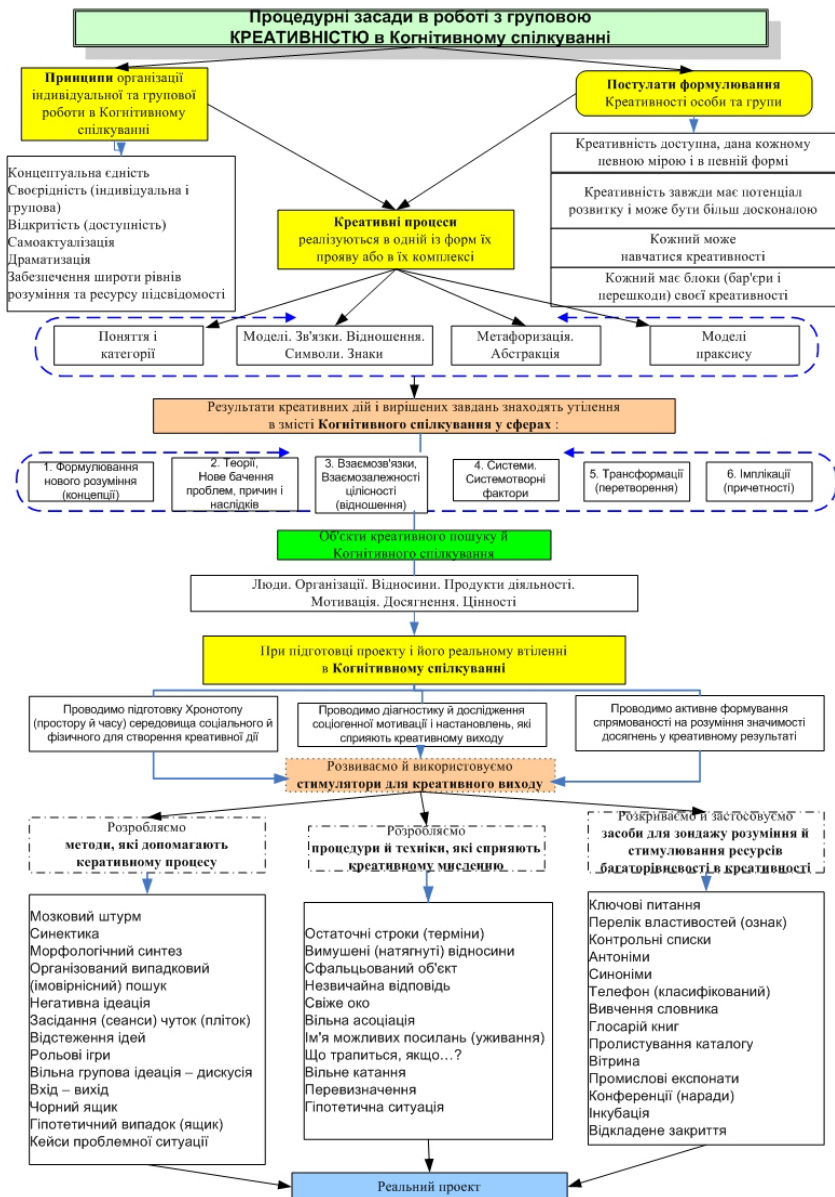

Рис. 1. Процедурні засади виявлення та реалізації групової креативності в когнітивному спілкуванні (за В. П. Казміренком)

Особливу функцію когнітивне спілкування виконує під час складної діяльності із забезпечення ефективного управління *соціотехнічними об'єктами*. Така комунікативно-інтелектуальна діяльність тісно пов'язана як з організацією завдань поточного штатного управління операціями і процесами, так і забезпеченням екстремальних способів регулювання станів об'єктів, які через низку обставин можуть змінювати режими своєї діяльності, а тому вимагають постійного професійного супроводу і підтримки ефективності або готовності. При цьому дії окремої людини в цьому процесі підпорядковані обставинам жорсткої взаємодії всіх учасників процедур та операцій управління. Відповідно до цієї умови можемо визначити головний чинник підтримки ефективності цього функціонування – ціну мінімальної помилки всієї системи керуючого супроводу, за якого *дії кожного учасника такої діяльності залежать від дій і помилок кожного*. Компетентне високотехнологічне когнітивне спілкування – єдино можливий ресурс управління ефективною працездатністю таких об'єктів і, друга невід'ємна сторона, соціально-психологічний засіб підтримки безпеки їх функціонування. Але, мабуть, головним у цьому процесі є те, що саме когнітивне спілкування забезпечує належний рівень соціально-професійної ідентифікації, особову прилученість персоналу і відповідно формування *відповідальності за підтримку безпеки* управління. Як наслідок, це забезпечує і органічну інтелектуально-інформаційну інтеграцію колективних суб'єктів у єдину соціотехнічну систему – провідний чинник підтримки її надійної працездатності.

Щоб глибше зрозуміти природу когнітивного спілкування, слід якомога більш детально прояснити напрями функціонування та особливості прикладних розробок у практиці когнітивного спілкування.

Розгляньмо найбільш важливі сфери, де зароджується процес інтелектуальної когнітивної модерації комунікативного процесу. Ключовим і головним тут виступає те, що операція регулювання стосунків і цінності прийняття відповідальності як психологічні параметри когнітивного спілкування представлені тут яскраво і визначають весь хід цієї складної соціально-психологічної дії як процедури і сценарію складної соціальної діяльності.

1. Сфера управління складними соціотехнічними комплексами та об'єктами. У цій функції когнітивне спілкування постає як чистий стандарт технології безпомилкового супроводу – у процесі спільної діяльності. Поняття “Психологія управління” ми беремо в його фундаментальному значенні – як розділ психології діяльності, який охоплює такі складові:

- відстежування колективним, спільно-груповим чином стану об'єкта і підтримка його ефективного і безпечного функціонування (включаючи й екологічну безпеку);

- супровід безпеки й точності руху об'єктів, керованих командами і групами операторів-фахівців;

- супровід як відставлене (опосередковане із затримкою виконань) управління, відповідно і з відставленою функцією – затримкою спілкування як механізму корекції і регулювання;

- робота колективних суб'єктів управління в системах супроводу діяльності складних машин, установок, які виконують команди спеціально підготовлених операторів;

- диспетчерська взаємодія з оператором управління (пілоти, космонавти, машиністи транспортних засобів, військові оператори).

2. Сфера власне психології управління інтелектуальною діяльністю. Це *організація роботи команд і штабів* – когнітивно-виконавча діяльність завершеного циклу, в якій спілкування завжди має опосередкований характер і набуває форми інтелектуального супроводу різних цільових програм. Таке спілкування завжди опосередковано процесами їх реалізації, особливостями впровадження у відповідні терміни і затвердженими довгостроковими планами. Йдеться про:

- системи створення колективних розробок як інтелектуальних комплексних продуктів завершених проектів (сфери розробок виробництва, зокрема в галузях машинобудування, будівництва, створення проектів, що мають реальне наочне і конструкторське втілення від задуму до впровадження);

- забезпечення діяльності команд креативних ІТ або soft-розробників;

- забезпечення процедур і діяльності команди на чолі з керівником проекту в системі розроблення і конкретного цільового управління та супроводу проектами;

- інше.

3. Сфера юридичної практики, правової і судової психології.

Цей напрям представлено широким спектром організаційної діяльності, в якому когнітивне спілкування постає як ключовий психологічний чинник професійної компетентності щодо широкого спектру юридичних професій:

- ведення дізнання, досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ;

- слідча діяльність як когнітивна комунікативна процедура;

- діяльність присяжних засідателів як когнітивне спілкування, як ухвалення рішення в полі складних правових альтернатив і можливостей правового виводу;

- допит як когнітивне спілкування (підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, експертів і фахівців).

4. Консилиуми і колективні форми групової експертизи. Поняття “консилиум” відображає конкретну діяльність у медичному або науково-технічному контексті чи іншому напрямі соціальної політики або практики залежно від її вмісту. Традиційно консилиум як інструмент організації колективної інтелектуальної діяльності має забезпечувати можливість створення множинного знання. Другий, не менш важливий, бік цієї колективної технології – об’єднання різноманітного досвіду і компетентності фахівців схожого або суміжного профілів. Проводиться такий захід з метою віднайти *рішення* в системі спірних, суперечливих, складноїмовірнісних параметрів і вимірів, які вимагають спеціальних знань, що і зумовлює таке аналітичне консилиумне узагальнення. Традиційно проблемою консилиумних рішень стає прийняття і *розподіл відповідальності* в рамках пропонованих прогнозів і рішень.

Поняття “експертиза” ми розглядаємо в його колективно-діяльнісній формі. Інакше кажучи, як той різновид експертизи, в якому дістає розвиток контекст когнітивного спілкування. Ідеться про форми інтелектуального дослідження, яке передбачає роботу групи експертів-фахівців, залучених до вирішення завдання із *спільного, узгодженого пошуку єдино правильного рішення*. Такі рішення можуть лежати в площині формулювання деякого проблемного висновку, наукового або експертного “діагнозу”, з’ясування причин та інших висновків. Такі експертні висновки передбачають згодом за необхідності розроблення планів і програм робіт або сценарію з реалізації складного, нестандартного рішення:

- обґрунтування загрози необґрунтованих витрат, втрат або ризиків;

- обґрунтування загроз катастрофи або сценарію ескалації процесу небезпеки;

- аргументація видів загроз і пропозиція заходів щодо оптимізації переговорів та умов угоди в сценаріях із заручниками або інших видах і формах сценаріїв жорстких переговорів;

- пояснення змісту реальної суті загроз, причин нападу або потенціалізації агресії в експертизі процесів конкурентної або політичної боротьби;

- інше.

Отже, у контексті цієї функціональної сфери завжди лежить пошук рішень і відповідей на питання, пов'язані з ризиком, небезпекою або складними ймовірнісними рішеннями. У більшості своїй експертні розробки мають рекомендаційний характер, а відповідальність за затвердження рішень покладається на посадових осіб, наділених повноваженнями, або фахівців, відповідальних у системі управління за конкретний результат.

5. Практика конфліктологічної експертизи і технологічний або експертний супроводи діяльності по вирішенню конфліктів у системі організаційних “неконфронтаційних” переговорів охоплюють розроблення програм і проектів у технологіях досягнення консенсусу під час вирішення ситуацій власне конфліктних домагань.

6. Когнітивне спілкування у сфері організації технологій медіаторного (посередницького) процесу і супроводу взаємовигідних переговорів або технологій продажів передбачає:

- розроблення структури діалогу для вирішення конфлікту, в основі якого лежить зіткнення інтересів сторін з вираженою тенденцією односторонніх домагань;
- вирішення конфлікту засобами когнітивного спілкування у вигляді керованого діалогу – посередницький (медіаторний) діалог як спосіб уникнення конфронтації або конфлікту сторін.

Усі розглянуті тут функції когнітивного спілкування визначають необхідність формування широкого спектру дій у межах розроблення моделей інтелектуальної різноманітності сценаріїв прогнозованих ситуацій і подій, що у свою чергу дає можливість вибудовувати семантичні схеми комунікацій і алгоритмів ясного, чіткого, осмисленого, безпомилкового реагування в організації побудови групової партнерської діяльності в системі психологічних параметрів “бачити – розуміти – передбачати – діяти” (за Раушенбахом), їх узгальнене і творче вираження у вигляді когнітивного спілкування.

Психологічними засадами когнітивного спілкування є процеси інтелектуального супроводу потоків “інформації”, когнітивні механізми **регулювання її розуміння** в ході прийняття і подальшого транслявання. Крім того, невід’ємною частиною організації когнітивного спілкування виступає феноменологія формування **відповідальності** її об’єктивування і локус-контролю (інтерналізації – екстерналізації) у супроводі сенсу вмісту та обміну інформаційними повідомленнями. Слід враховувати, що когнітивне спілкування – це завжди інтелектуально відповідальна, соціально значима діяльність. Ця діяльність, як і будь-яке інше спілкування, *регулює стосунки, впливає на стосунки і є продуктом стосунків*. Відповідно вибудовування процедур і засобів **прийняття відповідальності** передбачає і процедуру встановлення її

персоніфікації, легітимності в повноваженнях і об'єктивуванні (об'єктиверсія – суб'єктиверсія, див. [1]), і це непорушні умови побудови і супроводу *діалогу когнітивного спілкування* для цілей будь-якого масштабування.

У ряді традиційних властивостей когнітивне спілкування забезпечує всю структуру функцій, які в повному переліку входять до кола опису *загальних характеристик спілкування*. Наведемо тут найчастіше використовувані з них у науковому поясненні і практиці прикладної психології, а також ті, що стали як інструмент аналізу, на наш погляд, найбільш затребуваними (А. А. Брудний, Е. І. Ільїн, О. О. Леонтьєв, В. М. Панфьоров, Б. Д. Паригін та ін.).

Перша – функція спонуки до дії, або активаційна функція. Спілкування у своєму знаковому вираженні забезпечує спонуку до дії в певному, усвідомленому напрямі змісту діяльності: заклик, наказ, девіз, вказівка. Їх семантичне значення знайоме кожному. У теорії знакових семіотичних визначень Ч. Морріса – це, власне, *припис – інструктуюче*, або так зване *прескрипторне*, вираження знаку в “спілкуванні управління дією”. Таке знакове вербальне розпорядження (припис) визначає, як слід реагувати на об'єкт або ситуацію, аби задовольнити поставлену в спілкуванні – “повинен зробити” (рис. 2).

Друга функція – інтердиктивна, або функція заборони. Вона забезпечує регламентувальний бік комунікації в структурі організації соціальної життєдіяльності і встановлення нормативних умов у побудові соціально-психологічної паритетної (конвенційної) взаємодії. Як зазначає А. А. Брудний, “з раннього віку кожному знайоме і перше, що починає розуміти дитя, це “не можна – можна”. Жодного іншого розуміння в його дитячому житті ще не вимагається. Але коли щось не можна робити, це треба запам'ятати, це треба зрозуміти” [2, с. 90]. Знаки і психологічні механізми стійкого соціально цінного реагування, що складається в процесі спілкування, створюють не лише форми і межі “заборони” в соціальній поведінці й діяльності, а й *ставлення* до сенсу “заборони”, а крім того, і *настановлення* на умову заборонної дії знаку. Основою дії заборонних знаків обов'язково є та обставина, що *оцінювальні знаки* найчастіше в повідомленні представлено (і функціонують вони відповідно) не відірвано або незалежно від інших знаків, а в їх *комбінаціях* і *посиданнях*. У масштабному соціально глибокому спілкуванні ці *знаки як засоби вербального регулювання поведінки і діяльності* представлено *оцінювальними-мотивувальними знаками* (за Ч. Моррісом, *апрайзерами*). Тобто у вигляді *десигнаторів: номінативів–інформувальних–характеризувальних; прескрипторів: зобов'язувальних–інструктуючих–керуючих діями; апрайзерів: мотиваторів – що керують стосунками,*

Матриця оцінювання комунікативного профілю

Семантичні фази та їх категорії		Десигнаторна фаза				Прескрипторна фаза					Аппрайзерна фаза			Форматорна фаза					
		інформація	гіпотеза	думка	пропозиція	спонукання	прохання	вказівка	вимога	наказ	команда	протест	відмова – заперечення	заперечення – оцінка	згода	питання (назовні)	питання (всередину)	відповідь – виправдування	експресія
Етапи цільової діяльності	№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
етап вибору мети	I																		
вибір умов і засобів для досягнення мети	II																		
етап планування дій з урахуванням вибраних засобів	III																		
етап реалізації	IV																		
контрольно-оцінний етап	V																		

Рис. 2. Приклад побудови семантичного профілю комунікації

форматорів та ін. (див. рис. 1). Такі поєднання завжди опосередковані соціально-психологічними або культурно-історичними особливостями мови і мовної комунікативної діяльності. Стійкі вирази подібних знакових форм у вигляді поєднань знаходять відображення, наприклад, у професійних сленгах, в організаційних або групових мовних соціокомунікативних конструктах – стандартах, або представляють численні варіанти фольклорної семантики спілкування різних соціальних груп, які відрізняються від інших якимись особливостями діяльності або внутрішніми ознаками побудови спілкування.

З емпіричного, прикладного досвіду випливає, що такі поєднання формують механізми регулювання саме *когнітивної складової спілкування*, забезпечують *розширення різноманітності і розвиток можливостей для розуміння і взаєморозуміння в соціальному комунікативному процесі*.

Цей семантичний постулат визначає дуже важливе і перспективно плідне для обговорення питання – про необхідність подальшого вивчення знакової ефективності таких комбінацій і про виникнення смислових патернів у випадку різних поєднань знаків у спілкуванні та функції цих патернів. Особливо допомагає дослідний шлях у пошуку відповіді на запитання: що ж, зрештою, веде до поглиблення *психологічних механізмів розуміння в соціокультурному контексті спілкуванні* і, навпаки, що провокує виникнення непереможних, а точніше важкоздоланих перешкод у взаєморозумінні.

Третя функція спілкування – *дестабілізуюча*. У ході дослідження конфліктів у творчому процесі, коли в ньому беруть участь кілька осіб, “міжособове спілкування” як бар’єр, що перешкоджає ефективному досягненню конструктивних результатів, згадують найчастіше. Якщо точніше, то учасники всіляких видів спільної діяльності у своїх оцінках і переживаннях завжди акцентують на виникненні різних “бар’єрів спілкування”, які перешкоджають плавному і спланованому заздалегідь перебігові цього складного колективного творчого пошуку.

Постає питання, а чи може взагалі цей процес бути органічно ритмічним і плавним? Чи конфлікти, боротьба суперечностей у зіткненні думок, намірів і когнітивних розбіжностей – невід’ємна частина цієї діяльності? Згідно із законами діалектичної логіки сама “боротьба” за всіма канонами психології “розвитку” є чинником “акумуляції енергії зіткнень”. А існуючі конфлікти і когнітивні протистояння – це лише форми прояву творчого перетворення напруги, закладеної в думки і силу аргументів, яку проекують індивіди, відстоюючи свою точку зору, думки і стосунки. Є підстави вважати, що серед безлічі таких перешкод у системній логіці процесу зародження бар’єрів розуміння в

спілкуванні ключовими слід вважати рамки *особистісних обмежень і понятійної (когнітивної) стереотипізації тезаурусу*. На користь такого висновку наведемо ще один постулат: знак, що не впливає на поведінку, не має сенсу незалежно від того, що він позначає [1]. З цього постулату випливає важлива умова: сенс будь-якого терміна в комунікації, формулювання в спілкуванні, вмісті меседжу, заклику або слогану криється не в тому, звідки він виник і яким чином породжений, а **як він проєкується в поведінковому відгуку індивіда**.

Пояснення з позицій герменевтики психологічних процесів і феноменології історії комунікацій досить зрозумілі: “Життя людей розвивалося так, що людина робила свою справу і разом з іншими людьми, і проти інших людей. Так, *боротьба* (курсив мій. – В. К.) неминуче супроводжувала суспільно-практичну діяльність людей, і вона, *боротьба*, породила особливу функцію комунікації” [2, с. 91].

Як зазначав Гоббс, “боротьба всіх проти всіх!” – провідний принцип організації життєдіяльності не лише в просторі виживання “видів”, а й у соціально-комунікативному просторі. Боротьба завжди виявляється як *необхідність аргументованого відстоювання цінності займаних позицій, своєї точки зору або правомірності думки, яка при цьому може бути не завжди загальноприйнятною і не завжди відповідає критеріям “правильного”, і відповідно вимагає боротьби доказів*. Ось така коротка схема виникнення процесуального і феноменологічного підґрунтя зовнішніх суперечностей, зіткнень і “конфліктів”, які знаходять своє відображення в комунікативному процесі [3]. Причому поняття “конфлікт” ми навмисно беремо в лапки, оскільки лише частину таких зіткнень може бути віднесено до онтології, на нашу думку, власне конфліктологічної природи – **як нерозв’язного домагання в поділянні певного ряду цінностей фізичної, матеріальної, духовної або ідеологічної природи: простір, енергія, капітал, влада, ідеологія, переконання, інтереси**. Саме у цих вимірах виявляється факт поділяння – поділяння цих цінностей як персоніфікованих власних і конфліктотвірних у рівних за силою домагання сторін. Саме “рівновеликі домагання” і стають підставою нерозв’язних конфліктів і зіткнень. Але це особливий аспект питання в структурі функцій і завдань когнітивного спілкування [4], тож ми до нього повернемося пізніше.

З огляду на сказане вище комунікація може і потенційно повинна виконувати **дестабілізуючу** функцію. Ця мета стає головним сенсом комунікації у вирішенні певних завдань *соціальної боротьби і взаємодії*. До цієї функції можна віднести і *боротьбу за пріоритети*, і *вибір засобів посилення в аргументації ідеї*, яку прагне відстоювати автор або сторона-учасник у своєму креативному позиціюванні або

соціальної творчості, і багато чого іншого. У побуті цю функцію можуть виконувати близькі до брутальних форми лексики і вербальні символи: погрози, потенціалізації агресії і напади, прокляття, лайка спересердя, які часто-густо дають можливість зняти напругу таким “спрощеним” способом; інколи вони відповідають і менш благородній меті – принизити, образити “іншого”, перетворити його на “об’єкт” морального знуцання. Питання про те, наскільки взагалі допустимі в особистому спілкуванні між людьми такого роду явища, розгорнутої відповіді не вимагає. Дієвим засобом протистояння цим “маніпулятивним” проявам є дотримання правила: говорити про справу, а не обговорювати осіб.

Людська мова, особливості побудови її текстів, формулювання думок, висновків, висловів і повідомлень, особливо в когнітивному спілкуванні, є найбільш яскравим прикладом з погляду різноманітності форм *конструювання інформації*. Відбувається це у вигляді так званої лінійної побудови, інакше кажучи, гармонійної послідовності повідомлень, у порядку логічних дотримань “виводу”, і при цьому деякої *семантичної послідовності знаків*. Така задана унікальна послідовність визначається змістом повідомлення і рамками побудови смислу. На протигагу цьому існує *фенестраційний* тип (від лат. fenestra – вікно) структуризації і подання інформації. У топологічній схемі *конфігурація вибудовування і подання знаків пропонується в їх інтегрованому смисловому поєднанні – гештальті*. Взаємодоповнювальна інформація кожного знаку всередині цього поєднання відображає цілісну картину деякого символічного “образу”, що нерозривно й апріорі несе відповідне значення цілісності розуміння (*герб, гімн, логотип, орден, обличчя знайомого, обличчя близького, інший гештальт з певною ознакою значущості тощо*). Як правило, включені в комунікативний процес і особливо в процес когнітивного спілкування обидва ці типи подання інформації взаємно доповнюють один одного, утворюючи так звані *надзнаки* в розумінні і регулювання поведінки, і діяльності. Такі “надзнаки” утворюються як результат злиття “ситуацій”, “знаків” і “досвіду”, знаходячи найбільш яскраве своє втілення і реалізацію в *когнітивному спілкуванні як вираженні множинного знання* [5].

За своєю *поліфункціональною* природою когнітивне спілкування структурується в *чотирьох основних функціях*: *інструментальній, синдикативній, самовираження і трансляційній* (табл.). Поєднуючись, у своїх особливостях і проявах ці функції надають процесам спілкування конкретної специфіки, у тому числі і обумовленості власне *змісту когнітивного спілкування*.

Основні функції спілкування

Функція	Зміст та особливості прояву	Мета в соціально-комунікативному процесі
Інструментальна	Робоча, <i>інструментальна функція</i> спілкування, що полягає в передаванні інформації, істотної для виконання спільних, погоджених дій. Забезпечує <ul style="list-style-type: none"> • планування виробничих операцій; • процес спільної праці; • розподіл виробленої продукції 	Координація в часі й просторі активів та операцій спільної діяльності шляхом спілкування
Синдикативна	<i>Функція об'єднання.</i> Об'єднання відбувається на певній основі і являє собою процес, спрямований на вирішення соціальних завдань. Створення організацій, що розрізняються за ступенем згуртованості	Виявлення й зміцнення спільності між людьми в межах великих і малих груп. Це, власне, " <i>фатичне спілкування</i> ", сутність якого полягає в тому, щоб соціально позначити спільність, яка виникає хоча б тимчасово: коли присутні на спортивних змаганнях привселюдно виражають своє ставлення до успіхів й досягнень команд, вони звертаються не тільки до спортсменів, а й один до одного [3]
Самовираження	<i>Функція вираження себе</i> – потреба презентації своїх переживань і почуттів, глибини своїх міркувань самовираження: у спілкуванні як <i>джерело натхнення для мовця й потреби бути почутим і зрозумілим значимим іншим</i>	Самовираження за самою своєю сутністю спрямоване на <i>взаєморозуміння</i> , контакт. Людське обличчя як цінність для сприйняття – головний стимул належати іншому й монтувати контакт
Трансляційна	<i>Функція навчання через спілкування.</i> Відбувається таке навчання як інституціонально організований процес; санкціоноване й організоване в соціально регламентованій формі, так і власне індивідуальне, неформальне, що відбувається в процесі повторюваних контактів з людьми, здатними передавати даній особі свої знання й навички [3]	Передавання конкретних способів діяльності, оцінних критеріїв і програм. Передавання знакових програм комунікативного впливу – "лінійне" конструювання знакових послідовностей з метою формувального впливу

Завершуючи цей короткий екскурс у пропедевтику психології спілкування, зазначимо, що підставою для побудови власне *когнітивного спілкування* є не тільки *процесуальна* регулятивна (керуюча) сторона, про яку йшлося вище, а й *феноменологія розуміння в спілкуванні*. Така феноменологічна сторона спілкування включена безпосередньо в хід *когнітивного обговорення*, а часто представляє і сам зміст діалогу, покладеного в когнітивно-розумові операції й відповідні їм комунікативні тексти та інформаційні повідомлення, у яких спілкування спрямоване на:

- пошук і усвідомлення істини;
- розкриття й з'ясування структури значень, пошуки сенсу;
- осмислення завдання та його умов;
- усвідомлення глибини контексту;
- установа границь і прийняття відповідальності;
- узагальнення досвіду й бачення *напряму розвитку*;
- розуміння джерела відносин у феноменології “інтелектуального почуття” – іронія, гумор, сарказм, глибина трагічного або розмаїтість драматизму тощо, за С. Л. Рубінштейном;
- розуміння і відстоювання правди;
- розуміння й конструювання рефлексії.

Ось далеко не повний перелік *феноменів розуміння*, що “проявляються” як плоди когнітивного спілкування, *породжуються* в спілкуванні й у цьому когнітивно-комунікативному процесі суб'єктно *осягаються*. Можна говорити, що це своєрідні “продукти – результати” *когнітивного комунікативного осягнення*.

Міждисциплінарне знання вже давно затвердило наукове розуміння, що суспільство являє собою складноінтегрований “організм”, якому властива розмаїтість проявів форм самоврядності. Безліч проявів цих властивостей знаходить вираження в закономірностях і законах “компенсації”, “синергії”, “рівневості” й “багатозначності” регуляції та ін. Динаміка станів внутрішнього самотворчого довільного регулювання у суспільстві, як і в цілому у середовищі життєдіяльності людини, здійснюється завдяки *рефлексивним процесам*, діючим системам багаторівневих зв'язків і залежностей між безліччю соціальних факторів. У цьому процесі особлива роль належить *феноменів розуміння* [1–4].

Як особистісно-комунікативний феномен, початок, виток якого безпосередньо пов'язані з процесом *пізнавального (когнітивного) спілкування*, саме *розуміння* утворює, формує необхідний *когнітивно-понятійний простір*. Такий простір вибудовують для фіксації і конструктивного розвитку сукупних знань, до яких прагнуть учасники спільного когнітивного спілкування (у своїй спільній діяльності).

Когнітивне спілкування не обов'язково відбувається в безпосередній формі діалогу, дискусії або полеміки. Під час напруженої роботи з текстом висловлювання – меседжем, книгою, науковим викладом думки або поетичним висловом – ми спілкуємося з тими, хто живе і творить сьогодні, і тими, кого вже насправді немає серед нас. Однак вони, за висловом Б. Ф. Поршнєва, як учасники субмікроспільноти, належать до “неї”, у ній “життедіють”, існують “поза часом і простором” [6]. Ми з ними вступаємо в спілкування, слухаємо їх, погоджуємося або полемізуємо з ними і творимо, будемо й продукуємо думки, образи й нові ідеї; тому вони належать до нашого оточення й продовжують творити.

А. А. Брудний зазначає: “Зрозуміти – значить знайти знання – таке знання, що відбиває суть речей, з'єднує щось раніше невідоме з уже відомим, перетворює раніше розрізнене в систему. Але тільки до цього *сутність розуміння* не зводиться: система, до якої додається нове знання, функціональна, діюча. Це система, спрямована на застосування знання” [2, с. 33]. Інакше кажучи, *розуміння* постає як функція присвоєння знання й перетворення його як продукту когнітивного спілкування в складову частину психологічного механізму, що регулює діяльність і соціальну поведінку людини. Реалізація цього процесу відбувається відповідно до вимог і завдань практики. “Когнітивна функція розуміння саме й полягає в тому, щоб знайти певне знання про дійсність і застосувати його; у результаті розуміння знання стає частиною внутрішнього світу особистості й впливає на регуляцію її діяльності” [там само].

Отже, завдяки розглянутим вище когнітивно-комунікативним властивостям людина як *суб'єкт пізнання, праці і спілкування*, за Б. Г. Ананьєвим, наділена здатністю передбачати наслідки і складати вірогідні прогнози своєї діяльності. Однак, мабуть, головне в цьому контексті – *брати на себе відповідальність* за її можливі результати й *усвідомлювати їхню соціальну значимість*.

Когнітивне спілкування супроводжує діяльність незмінно, де постає завдання *конструювання* або *реконструкції*: об'єкта, ситуації, проблеми, мети-завдання, образу майбутнього тощо. Причому як в інтрасуб'єктній сфері, так і в інтерсуб'єктній, і, що особливо важливо, у реконструкції колективних ситуацій, завдань або проблем відповідально прийнятих і поділюваних разом з партнерами по груповій, колективній меті діяльності.

Обов'язковим “учасником” когнітивного спілкування є *знання*. Саме в структурі знань когнітивне спілкування набуває статусу і форми компетентності. Саме знання спирається на інформаційну різнобічність і глибину *знакового пошуку* – *істини, розвитку,*

з'ясування значення і змісту, конкретизацію корисності і т. ін. Когнітивне спілкування – це і є той головний соціально-психологічний ресурс керування *спільними знаннями*.

Когнітивне спілкування завжди являє собою **організований, спільний рух до нового знання**. Цей процес зароджується, набуває розгорнутої знаково-сислової та евристичної реалізації і розвивається в складноорганізованому **рольовому амплу** всіх учасників спільної діяльності. Причому внесок в *ефективність* такої діяльності має не тільки індивідуальний вимір, а й залежить від внесків усіх учасників – не лінійно в сумі, а в складному інтегральному вираженні. У К. Маркса є метафора, що відбиває суть цього явища: “Сила нападу ескадрону завжди більша, ніж сила вершників, що складають його”. Саме в цьому розумінні реалізується системний принцип нададитивності: групову цілісність і досягнення групи не можна звести до суми її складових, коли загальний результат більший й значніший, ніж сума індивідуальних складових або внесків учасників. Сама група як суб’єкт діяльності має у своїй основі такі психологічні ознаки єдності і підстави корпоративної цілісності, які й створюють ефект якісного інтегрального приросту.

Сутнісне втілення цих феноменологічних приростів у сукупному результаті і забезпечує взаємодію партнерів та *когнітивно-комунікативний потенціал спілкування* в структурі організації їхньої спільної діяльності.

Крім рефлексивно-комунікативного просування до нового знання, когнітивне спілкування може мати таку спрямованість:

- об’єктивізація проблемних просторів у завданнях розвитку;
- рефлексивне когнітивне розуміння й обґрунтування природи *бар’єрів і труднощів*;
- розширення зони бачення і наявних уявлень (тип “балінтовських” груп);
- розвиток інструментальної сфери у вирішенні завдань, формування цілей і цілепокладань;
- розроблення *соціально-психологічних і креативних ресурсів для забезпечення розвитку й інновацій* та ін.

Визначаючи когнітивне спілкування, важливо розуміти, що це завжди **інтелектуальна взаємодія**. Вона забезпечує колективний пошук і спрямована на спільний, командно-корпоративний комплексний результат, який завжди передбачає:

- створення засобів *спільного розуміння* меж проблем; причин, які їх породжують; осмислення суперечностей і розбіжностей інтересів; визначення об’єктивних факторів в експертизі конфліктів тощо;

- установлення *конвенційно-погодженим чином* актуальної послідовності завдань і групових принципів спільного їх вирішення;
- визначення структури *відповідальності* і її розподілів та персоніфікації прийняття в групі;
- з'ясування напрямів цілепокладання і розвитку, етапів та розмірностей просування, прийнятих у вигляді узгодженого групового рішення;
- розроблення програм для підготовки “Проекту”, його реалізації та впровадження з використанням нових креативних результатів.

Зауважимо, що *командно-корпоративний результат* – це ознака насамперед якісної **відмінності**, належності й неповторності досягнутого і щодо форми, і щодо шляху просування до досягнення, і щодо результату групового інтелектуального внеску-“змісту”.

Порушення конструктивного ходу когнітивного спілкування призводить до “вибуху нерозуміння”, найчастіше неблаганно необоротного. Яскравий тому приклад – чорнобильська катастрофа, спровокована аварією в системі керування реактором. Причиною стала непогодженість операторської діяльності і професійного спілкування. Оператори різних технологічних блоків і систем керування не тільки не змогли **зрозуміти один одного**, а й просто не спромоглися домовитися, узгодити послідовність дій у процесі керування об'єктом.

Як сказав би М. М. Бахтін, хронотоп соціотехнічного об'єкта не витримав такої плутанини і неузгодженостей. “Техніка” в цьому сценарії аварії й трагічному сюжеті катастрофи стала заручницею наростаючої ескалації приступу хаосу й породження “нерозуміння”. Це у свою чергу породило збої в професійному спілкуванні й у кінцевому підсумку призвело до плутанини у відповідальності (докладніше див.: [7]). Згадаймо, що напередодні команду станції було відзначено вищими оцінками з технічної професійності й підготовленості.

Такі “когнітивно-комунікативні вибухи” знаходять відображення в конфліктах, фазах “збурювань”, руйнуванні й втраті контактів, зміні ходу групової динаміки, трансформації-деструкції значимості актуальних подій та ін.

Вище вже йшлося про значення інструментальних функцій когнітивного спілкування в соціотехнічних об'єктах. Ми приречені на створення складних соціотехнічних об'єктів, які стають невід'ємною частиною середовища життєзабезпечення “суспільства – соціуму – техноструктури”. Функціонування таких об'єктів споконвічно **проектується в системі компетентного когнітивного виконавського спілкування**. Підтримка функціонального стану визначається процесами точності зчитування (відбиття) всіх когнітивних параметрів

експлуатованої технічної системи. І, у свою чергу, *безпомилковості* керуючих дій колективної інтелектуальної системи “інтегральний оператор”. Людинно-машинна система захищена від безглузвих випадків і некомпетентності, але поріг захисту має межі. Аварії об’єктів усіх видів показують, що в значній більшості закон: “де відбувається розрив компетентності когнітивного спілкування, виникає когнітивна аварія, або вибух нерозуміння” – підтверджується трагічною різноманітністю випадків техногенних катастроф останніх 20-30 років у всіх розвинених країнах.

Сфера функціонування соціотехнічних об’єктів не єдина, де когнітивне спілкування, його інструментальна досконалість, компетентна бездоганність є запорукою надійності й безпеки всієї системи. Традиції лікарської практики показують, що *консиліум* як засіб ухвалення рішення й технологія побудови *когнітивно-комунікативного задуму* діагнозу та боротьби із хворобою – справа корисна [8]. Однак досить часто прогноз, що створюється в спільній діяльності фахівців у формі “проекту діагнозу”, або “способу лікування хворого”, нерідко викликає сумніви і критику. Видатний терапевт В. Ф. Зеленін із цього приводу говорив, що “чим більше голів, тим менше розумів”. Розумів, зрозуміло, вистачає, а от *відповідальності* в реалізації такої практики, як показує досвід, бракує: її мінімізують, перекладають за таких обставин одне на одного, шукають крайнього або “цапа-відбувайла”.

Визначення групою лікарів діагнозу шляхом *консиліуму*, ухвалення рішень хірургічною командою, що бореться за життя пацієнта на операційному столі, – усе це, власне, приклади взаємодії в режимі *колективного ухвалення рішень на основі когнітивного спілкування*, що має місце, як ми вже зазначали, й у діяльності операторів атомної станції або прокатного стану. А рішення, ухвалені в процесі складної комунікативно-інтелектуальної діяльності, які забезпечує когнітивне спілкування, потрібно вимірювати не тільки за шкалою ефективності, а й за параметрами соціально-професійної *надійності* і *відповідальності* всіх учасників цього процесу.

Фахівець-професіонал, самостійно ухвалюючи рішення, досить легко шкалює безліч параметрів екстремальної діяльності та умов її перебігу: “норма – відхилення”, “здоров’я – патологія і її форма”, “ризик – заборона”, “небезпека – надійність”. Однак у груповому процесі спільної діяльності все виглядає інакше й складніше. Актуальний досвід аварій і катастроф останнього часу наочно демонструє ці трагічні закономірності.

Подібне відбувається і в політичній діяльності, і в економіці, і в практиці організації виробництва, керування бізнесом – інакше кажучи, скрізь, де доводиться мати справу із завданнями, пов’язаними із

забезпеченням адекватності ухвалених рішень і складених прогнозів, взяттям відповідальності за ризиковані рішення, прогнозуванням кризових процесів та ухваленням складних імовірнісних оцінних рішень у керуванні виробництвом або бізнесом та багато чого іншого. Як тільки зароджується *колективний суб'єкт діяльності* з його збірними особливостями, його залученістю до того чи іншого виду і типу спільної діяльності, з'являються проблеми, пов'язані із множинно складною системою координації їх функціонування.

Висновки. У практиці розвитку прикладних галузей сучасної психологічної науки проблема когнітивного спілкування стає тією самостійною сферою, що дає змогу розробляти засоби управління, регулювання й мотивування різних видів групової діяльності, складних форм когнітивних розвивальних діалогів. Напрацювання з даної теми є ресурсом ефективності як у практиці підготовки психологічного супроводу в навчанні й психологічній підготовці фахівців, так і в розробленні цільових програм цих сфер діяльності й соціальної практики в цілому [5].

Когнітивне спілкування можна розглядати в контекстах оцінювання як його *комунікативної компетентності*, так і *компетентності інтелектуальної*, і, що особливо важливо, *евристичної технологічної досконалості*. Основні когнітивно-комунікативні функції такого творення способів евристичного структурування в діяльності партнерів по когнітивному спілкуванню спрямовані, по-перше, на *організацію ефективного пошуку необхідної інформації*, а по-друге, на *підготовку умов і вироблення нових, нестандартних рішень*.

Освоєння множинності значень у когнітивному спілкуванні сприяє опануванню складних ситуацій і накопиченню *ознак компетентності*. Основу цієї тези становить принцип: "Об'єктивної складності не існує. Складність як проблема завжди суб'єктивна. Досвідчений фахівець складність "скручує" із численних ознак у структуру гештальту й редукує складність за допомогою "надзнаків", комплекс яких у кожного фахівця свій, що й знаходить вираження в *множинному знанні*, яке вибудовується в когнітивному спілкуванні" [там само]. У зв'язку із цим завжди постає актуальне питання про процедуру побудови спільного пошуку *множинного знання* й надання йому форм креативності.

Література

1. *Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. – М.: Совет. радио, 1974.*

2. Брудный А. А. К теории коммуникативного воздействия / А. А. Брудный // Методологические и теоретические проблемы социальной психологии. – М. : МГУ, 1977. – С. 32–50.
3. Брудный А. А. Психологическая герменевтика / А. А. Брудный. – М. : Лабиринт, 2005. – 336 с.
4. Знаков В. В. Понимание в познании и общении / В. В. Знаков. – М. : Изд-во Ин-та психологии РАН, 1998. – 232 с.
5. Казміренко В. П. Засади когнітивної психології спілкування / В. П. Казміренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 23(26). – С. 140–164.
6. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М. : Наука, 1979. – 231 с.
7. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
8. The Doctor, his Patient and the Illness / by Michael Balint, M. D.; Foreword by Maurice Levine, M. D. – New York : International Universities Press, Inc., 1957. – 355 p.
9. Дернер Д. Логика неудач: Стратегическое мышление в сложных ситуациях : учеб. пособ. для дополнит. образов. / Д. Дернер. – М. : Смысл, 1997. – 243 с.

© Казміренко В. П.

Т. С. Кудріна

ДИАЛОГ ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СКЛАДНИХ ЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Розглянуто психологічні умови становлення і розвитку логічних операцій, зокрема обґрунтування як ланки продуктивного мислення. Підкреслюється комунікативна природа такого обґрунтування та його особистісний, персоніфікований характер. Виходячи з цього, запропоновано формування обґрунтування як доцільної розумової діяльності, спрямованої на певний ступінь поінформованості реального партнера по спілкуванню.

Ключові слова: діалог, пояснення, доведення, спростування.

Рассмотрены психологические условия становления и развития логических операций, в частности обоснования как звена продуктивного мышления. Подчеркивается коммуникативная природа такого обоснования и его личностный, персонифицированный характер. Исходя из этого, предложено формирование обоснования как целесообразной мыслительной деятельности, направленной на определенную степень осведомленности реального партнера по общению.

Ключевые слова: диалог, объяснение, доказывание, опровержение.